

авторка: Маріанна Штіма (польс. Marianna Sztyma)

Незвичним способом поєднуючи жіноче та чоловіче третя статя

Незвичне поєднання маскулітного та фемінного: третя статя завжди була і є прийнятним, традиційним, шанованим і цінним елементом багатьох суспільств, на всіх континентах. Ці суспільства розробили конкретні шляхи до дорослого життя та способи функціонування для тих, хто не вписується у вузький, дуальний, бінарний гендерний поділ, до якого всі звикли. — Валдемар Куліговський (польс. Waldemar Kuligowski) розповідає про захоплюючу та чудову книгу «Третя статя світу»...

Як обирали приклади третьої статі, які згадуєте у своїй книзі?

Я академік і культурний антрополог. Вивчення культурного розмаїття — це мій хліб. Я помітив у Польщі, особливо останніми роками, значний брак наукових знань, підтверджених дослідженнями, щодо феномену третьої статі, або людей, які не відносять себе ні до чоловіків, ні до жінок, згідно до власних, чи суспільних переконань. Моєю метою було принаймні частково, заповнити цю прогалину. Я усвідомлював, що наукова книга, яку важко читати, не обов'язково буде кроком уперед. Саме тому я написав збірку коротких «фільмів», яка демонструє тринадцять прикладів третьої статі з усього світу. Проте впевнений, що я ще не вичерпав тему.

Було важливо представити людей, які є нашими сучасниками й сучасницями, аби ми могли з ними порівнятися. Я описав звичайних людей у звичайних суспільствах. У мене не було наміру створити щось на кшталт «фрік-каталогу». Значну роль у книзі відіграють ілюстрації Маріанни Штіми (польс. Marianna Sztyma). Вони не просто декорація; Маріанна блискуче

використовує певні мотиви, жести та елементи одягу. Її ілюстрації мають документальну функцію.

Проте, чи не завжди ви покликаєтеся виключно на сучасні приклади?

Відхід від акценту на сьогоденні, представлений частиною, яка описує явище третьої статі в Полінезії. Здавна люди, які поєднували, як чоловічі, так і жіночі риси, називалися маху (māhū). Ними захоплювався художник Поль Гоген. Він почав малювати населення Полінезії, коли прибув туди 1891 року. Немає сумніву, що багато його картин увічнюють саме фігури маху. Про це свідчить їхня статура та одяг. Цікаво, що Гогена, найімовірніше, полінезійці сприймали, як маху-чужоземця, через його довге волосся та досить неохайний, нетиповий одяг.

Сучасну версію традиційної ролі маху виконують люди, яких називають рей-рей (rae-rae). Біологічно це чоловіки, але вони використовують виключно жіночі імена, й у великій кількості присутні в туристичній індустрії. Їх усюди хвалять за привітність і високий рівень послуг, які вони надають. Парадоксально, але гості готелів у популярних туристичних місцях іноді, навіть не підозрюють, що їх оточує персонал, з людей третьої статі.

Так чи інакше, сучасні рей-рей не завжди сприймають історичних маху позитивно. Ймовірно, це якимось пов'язано з минулим. У той час, коли білі колонізатори з'явилися на Гаваї, вони були здивовані тим, що третя статя багато важить у суспільстві острова. Останні намагалися декласувати та маргіналізувати. Ганебну роль у цьому процесі відіграли й місіонери. Однак, через деякий час колонізатори зрозуміли, що

представники третьої статі не є загрозою. Крім того, вони почали цінувати атрибути маху й наймати їх, як працівників і працівниць кухні, пралень та догляду за дітьми. Деякі сучасні рей-рей бачать у цьому колабораціонізм з окупантом. З погляду, дослідника, ця історія є лише фрагментом ширшої проблеми, суть якої стосується того, як колонізатори ставилися до людей третьої статі. Звичайний хід подій був сумним — маху були жертвами жорстоких репресій або просто вбитими. Збереглися гравюри початку 17 століття з Центральної Америки, на яких зображено, як маху розтерзали до смерті собаки завойовників. З цієї причини, нещодавнє повернення до третьої статі, наприклад, двох духів корінних громад Північної Америки, — є вираженням бунту проти колонізації та «білої» влади. Через опір воно майже піднялося до рангу ідентичності.

Відійшовши від питання опору, чи не створюється у вас враження, що книга говорить те, що люди третьої статі часто асоціюються зі світом мистецтва, культури та дозвілля?

Це, справді, типово. У вступі я навіть ризикнув стверджувати, що маємо справу з «богемною статтю». Дуже багато речей, як традиційних, так і сучасних, які роблять люди третьої статі, пов'язані з мистецтвом, наприклад, вони фантастичні співаки і співачки, танцюристи й танцюристки, поети та поетеси. Вони працюють у сфері туризму чи догляду за дітьми. Інші ролі, які виконують люди третьої статі, охоплюють сфери лідерства, шаманства, цілительства та міжплемінного посередництва. У цих суспільствах відомо, що люди, які поєднують, як чоловічі, так і жіночі

рис, мають елемент екстраординарності, і що варто дати змогу їм вільно розвиватися, оскільки це може допомогти суспільству щось здобути. Здебільшого це дійсно так.

Інтригує, що здебільшого ці приклади стосуються гармонійного співіснування людей третьої статі та решти суспільства. Чи це хибне враження?

Ні, зовсім навпаки. Це доцільне спостереження. Це один із найважливіших уроків, які я хотів, аби читачі й читачки винесли з книги. Я не мав наміру створювати фрік-каталог, як і зазначав раніше. Я хотів показати, що третя статя завжди була і є прийнятним, традиційним, шанованим і цінним елементом багатьох суспільств, на всіх континентах. Ці суспільства розробили конкретні шляхи до дорослого життя та способи функціонування для тих, хто не вписується у вузький, дуальний, бінарний гендерний поділ, до якого всі звикли. Тож я намагався багато писати про повсякденне життя, показати людей, які працюють у перукарнях, авіакомпаніях чи зустрічають молодят у готелях. Найчастіше факт їхнього існування не спричиняє негативних емоцій. Суспільства, які я описую, знають, що ці люди є, і розуміють, як із ними поводитися. Це, ніби, за світлові роки від того, що зараз маємо в Польщі. Тут люди третьої статі асоціюються з гріхом, розбещеністю, хворобою, збоченням, чимось недопустимим. У суспільствах, які я досліджую, третя статя є чимось звичним, прийнятним і належить до традиції, яку намагаються зберегти, як спільне надбання.

Також привертає увагу, те, що в книзі немає описів гендерної дисфорії, під якою в психології розуміють тривалі страждання та дискомфорт, які виникають через невідповідність між статтю, присвоєною за народження, та відчуттям свого гендеру. Як вважаєте, чи може суспільство визнати це причиною, чому, наприклад, люди третьої статі в Полінезії не відчують схожих проблем?

У разі, якщо немає напруги, то немає конфлікту. У разі, якщо нас приймають у суспільстві, то ми не

спричиняємо моральної паніки, на нас ніхто не вказує, ніхто не боїться, — немає причин почуватися погано. Зазвичай, як і всі інші, хто належить до суспільства, можемо бути доволі доброзичливими, розумними чи балакучими, але те, ким ми є з огляду на нашу стать, не визначає, як нас сприймають. У такій ситуації жити однозначно простіше.

Як, на вашу думку, сучасність, глобалізація та масова культура впливають на людей третьої статі в цих куточках світу?

Це непросте питання. Люди, які ототожнюють себе з третьою статтю, часто говорять про те, як уявлення людей про ідентичність було спотворено через геїв і лесбійок у ЗМІ та попкультурі. Люди почали дивитися на них виключно через призму їхньої сексуальності й не замислюватися про те, які вони особистості. Деякі почали ставити знак рівності між людьми третьої статі, геями та лесбійками.

Багато актів дискримінації пов'язують із розширенням попкультури. Зазвичай трапляється так, що традиція стає чимось, що протистоїть сучасності; чи-то в Північній Америці, про яку згадувалося раніше, чи в Індонезії чи Сулавесі, воно виглядає, як прояв безпомилкового повернення до минулого, до того, що люди хочуть зберегти, до культурної спадщини. У цьому контексті глобалізація, здається, продовженням колонізації.

Тут варто згадати приклад народу бугіс із Сулавесі та метагендерного бісу. Представництво цієї статі не тільки перебувало на межі статей, а й відіграло роль духовного лідерства. Довгий час колоніальні сили піддавали їх репресіям і навіть вбивали. Тепер бугіси громадянським способом намагаються відродити цю вмираючу соціальну роль. Останньою важливою проблемою, яку варто згадати, є те, що через незнання людей третьої статі, їх часто зображують у карикатурному вигляді. Як «щось», що має привернути увагу туристів, наприклад, подорожуючих до Таїланду, які, сфотографувавши людину, створюють невдалий мем.

Щодо туризму та зображення подорожей у теплих країнах, то в книзі вражає велика кількість суспільств, які населяють країни з теплим кліматом. Як вважаєте, чи це чинник, який впливає на ставлення суспільства до людей третьої статі?

Я однозначно застерігаю від мислення категоріями кліматичного детермінізму. Такі спроби сягають 19 століття, коли, наприклад, люди дивувалися, чому любовна поезія розвивається в теплих країнах, а не холодних. Наука добре знала поезію трубадурів і катарів, але нічого не знала про поезію інuitів Полярного кола. Виявилось, що таке дослідження не призвело до жодних розумних висновків. Дійсно, моя книга не розглядає збалансований діапазон кліматів.

Однак, крім прикладів, описаних у ній, знаємо випадки людей третьої статі серед аборигенних народів Сибіру. Там вони часто були шаманами. Схожа ситуація була на півночі Канади.

З наведених прикладів бачимо, що в цих суспільствах володіння ознаками різних статей часто асоціюється з чимось священним і надприродним. Чи це явище має місце, лише в конкретних суспільствах?

У дуже багатьох культурах третя стать, справді, асоціювалася з розташуванням ближче до sacrum (лат. *sacralne*). Домінувала віра в божественне втручання, яке призвело до появи людини, що поєднує атрибути різних статей. Однак, багато речей вказують на те, що це може бути надкультурним правилом. Розглянемо, як священники та люди в чернечих спільнотах функціонують у нашій культурі. Це люди, які відкидають «нормальний» спосіб життя дорослих жінок і чоловіків. По-перше, вони відмовляються від статевих контактів і народження дітей. По-друге, вони утримуються від сім'ї. Вони також одягаються певним чином — католицькі священники носять довгі мантії, які, є такими ж фемінними, як і маскулінними. З метою наблизитися до світу sacrum, маємо відвернутися від світу profanum (лат. *profanne*) і відкинути його правила. Бути священником, означає функціонувати в чітких межах культурної статі, пов'язаної з незвичними правилами. Підсумовуючи, є певне надкультурне

правило, яке говорить, — якщо хочемо наблизитися до світу sacrum, мусимо дистанціюватися від сфери profanum та її правил.

Звертаючись до сфери sacrum, відразу згадуються слова жителя Оману, які ви цитуєте: «Подивіться, як Аллах створив вашу руку. Він дав вам п'ять пальців, і кожен трохи інший... У людей схоже, усі різні».

Точно. Чим більше різноманітності, тим краще добробут людей. Згадую аргумент біологів, які стверджують, що найгіршою та найвразливішою моделлю середовища є монокультура, у якій рослини одного різновиду культивуються в одному місці. У таких умовах поява згубного шкідника негайно руйнує весь біотоп. Подібне з культурою та суспільством. Найкраще, коли несхожі різновиди змішуються в певних пропорціях. Я вважаю, що саме тоді біологічна та людська ойкумени мають найкращі шанси.

Матеуш Гендзба говорив із Вальдемаром Куліговським

Книга «Третя стать світу» Вальдемара Куліговського, ілюстрації і графічний дизайн Маріанни Штими, опублікована видавництвом «Альбус» (польс. *Wydawnictwo Albus*) 2020 року.

Мова, гендери, ідентичності

Загальновідомо, що польська мова не найпростіша й не завжди здається гнучкою, аби дати змогу сказати все, що спадає на думку. Ще складніше використовувати її для опису різноманітності світу. Світ, у якому гендер — це не лише один із двох варіантів, а швидше спектр кольорів, як веселка. Світ, у якому питання про кількість гендерів звучить так парадоксально, як питання про кількість кольорів.

Багато людей стикаються з труднощами опису цього світу. Вальдемар Куліговський, автор книги «Третя стать світу», і Матеуш Гендзба з федерації «Знаки рівності» також боролися з цим. Наведене вище інтерв'ю є письмовою версією розмови про книгу, яка, окрім захопленої реакції, стала і приводом широкої та часом критичної дискусії про те, як говорити та писати про гендерну різноманітність, аби дискурс нікого не виключав і всі правильно зрозуміли. На допомогу Вальдемару та Матеушу прийшов Віт Канія (польс. *Wit Kania*) з консультативної групи федерації «Знаки рівності», який провів перший в історії організації тренінг з інклюзивної мови.

Наші троє героїв відважно взяли за складну тему термінології та нюансів значення, пов'язаних з англійським походженням багатьох висловів.

- Учасники дізналися про співвідношення висловів «трансгендерні люди» та «небінарні» люди.
- Ще однією цікавою темою були займенники. Тут Вальдемару, Матеушу та Віту допомогли такі цікаві джерела знань, як-от вебсайт www.zaimki.pl і фейсбук-група «Емпатичний словник польської мови» (польс. *Słownik Empatyczny Języka Polskiego*).

Віт дуже цікаво описав те, як зрозуміти словосполучення «третя стать».

- Деякі сприймають це, як щось принизливе, як непрямий натяк на те, що є чоловіки, жінки та «диваки». Одразу згадуємо Карен Вокер із культового ЛГБТК(IA+) комедійного серіалу «Віллі і Грейс», яка інколи починала розмову фразою «Леді, джентльмени та невизначені».
- З іншого боку, термін «третя стать» не має бути негативним. Іноді його треба використати, аби розколотися сучасне бінарне розуміння гендеру та показати, що це питання насправді не таке просте та бінарне, як здається, багатьом.

Саме такий розкол має на увазі автор книги «Третя стать світу». Намір книги полягає в тому, щоб привернути увагу так званих мейнстрімних медіаспоживачів до соціально прийнятної гендерної різноманітності і спонукати до роздумів над цією темою. Здається, що посяне зерно проростає, спостерігаючи за реакцією на публікацію книги. Ми сподіваємося, що наслідки цього одного дня зроблять усіх щасливими.

Азбука різноманіття

Літери абрєвіатури ЛГБТК(IA+) означають різні ідентичності та досвід. Суспільство, яке є різноманітним за гендером і сексуальністю, заслуговує, аби про нього говорили належним чином. Сподіваємося, що наведений нижче невеликий глосарій стане зручним путівником ключової термінології гендерного та сексуального різноманіття для вас і ваших друзів.

Глосарій складається з фрагментів освітніх матеріалів, підготовлених Вітом Канією та використаних під час тренінгу федерації «Знаки рівності» щодо «третьої статі». У разі, якщо бажаєте, аби ми проводили такі тренінги у вашій компанії чи організації, надішліть нам листа на електронну адресу:

kontakt@znakirownosci.org.pl.

Психологічні та культурні аспекти гендеру

Метрична стать/стать від народження (AGAB) — визначення статі особи (чоловіча, жіноча, у деяких країнах є третій варіант «X»). Це розпізнає лікар на підставі зовнішніх статевих органів новонародженої людини. Це не є синонімом біологічної статі, оскільки біологічна стать складається з багатьох ознак, які демонструють високий ступінь варіації, наприклад, генетичний склад, наявність яєчників, яєчок або овоцитів (змішані статеві залози — деякі мають і яєчка, і яєчники), вигляд зовнішніх статевих органів, взаємозв'язок між гормонами, ферментами, що використовуються певними метаболічними системами.

- AFAB (визначена жінка за народження);
- AMAB (визначений чоловік за народження).

Гендерна ідентичність — найважливіший аспект гендеру. Це стосується того, як людина відчуває свою стать та гендерну категорію (чоловіки, жінки, кілька чи інші).

Гендерне вираження — як людина ззовні виражає гендерну ідентичність, наприклад, через одяг і поведінку. Це пов'язано з тим, як культурне походження визначає стандарти гендерного вираження для різних статей. Варто пам'ятати, що з різних причин не кожен має можливість висловитися відповідно до власних потреб.

Гендерна роль — це те, як ми діємо та, якою поведінкою керуємося в суспільстві. Це виникає з культурних стандартів, які диктують норми, як люди певної статі «мають» поводитися.

Азбука гендерного різноманіття

Трансгендерні люди — їхня гендерна ідентичність відрізняється від статі, призначеної за народження. Трансгендерні чоловіки та жінки є бінарними людьми (оскільки відчувають, що належать виключно до однієї чи іншої статі).

Цисгендерні люди — їхня гендерна ідентичність збігається зі статтю за народження.

Небінарні люди — їхня гендерна ідентичність відрізняється від статі, вказаної за народження. Крім того, їхній гендерний досвід не є однозначно жіночим чи чоловічим (ось, чому називаємо їх небінарними, вони не поділяються на дві категорії). Небінарні люди можуть мати мінливу ідентичність, належати до кількох гендерних категорій одночасно, або до жодної, не мати потреби визначити власну ідентичність (і багато інших варіантів!).

Небінарний — це загальний термін, який охоплює різні категорії.

- Гендерна ідентичність небінарної людини відрізняється від статі, вказаної за народження.
- Термін «небінарний» вказує на гендерні ідентичності поза бінарним поділом на ідентичності, які однозначно є чоловічими чи жіночими.
- Деякі небінарні люди вважають за краще, аби їх не називали трансгендерними людьми!

Як нас підтримати?

Можете надіслати одноразовий грошовий переказ або визначити регулярний платіж, використовуючи банківський рахунок:
IBAN: PL 61 1140 2004 0000 3602 7836 7437

Реквізити банківського переказу для пожертвувань:
Federacja Znaki Równości ul. Czyżowska 43, 30-526 Kraków, Poland mBank S.A. SWIFT/BIC: BREXPLPWXXX

Використовуємо такі платформи краудфандингу, як-от:

Patronite: <https://patronite.pl/domeq>
Zrzutka.pl: <https://zrzutka.pl/dam35v>